

ОРНІТОЛОГІЧНІ ЗБОРИ З РЕГІОНІВ НПП «НИЖНЬОСУЛЬСЬКИЙ» ТА РЛП «ТРАХТЕМИРІВ» У КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО НАУКОВО-ПРИРОДНИЧОГО МУЗЕЮ НАН УКРАЇНИ

Світлана ТАЙКОВА¹, Гліб ГАВРИСЬ²

У статті проаналізовано 180 колекційних зразків птахів, що належать до 72 видів, зібраних у межах сучасного Регіонального ландшафтного парку «Трахтемирів» та Національного природного парку «Нижньосулський». Матеріали зберігаються у фондовій колекції Національного науково-природничого музею НАН України та охоплюють період 1908–1991 років. Найбільш чисельно представлені *Emberiza schoeniclus* (24 екз.), *Emberiza calandra* (22), *Oriolus oriolus* (14), *Motacilla flava* (4), *Calidris alpina* (2) та інші. У колекції зберігаються 6 зразків видів, занесених до Червоної книги України, зокрема *Gallinago media*, *Phalaropus lobatus*, *Sternula albifrons*, *Coracias garrulus*, *Charadrius hiaticula* та *Mergus serrator*. Окрему наукову цінність становлять зразки, зібрані до створення Канівського та Кременчуцького водосховищ, що дозволяє реконструювати історичні фауністичні комплекси регіону до антропогенного втручання. Цікавою є знахідка *Emberiza leucoserphalos* – рідкісного для регіону виду, а також найдавніші зразки, датовані 1908 роком. Аналіз колекції дозволив простежити внесок окремих дослідників – М. Л. Клєстова, М. І. Головушкіна, С. Д. Лубкіна, Ю. М. Марковського, О. Б. Кістяківського, М. О. Осипової, П. О. Єзерського, Г. Г. Гаврися та інших – у формування музейних фондів. Їхня багаторічна діяльність забезпечила репрезентативність зібраного матеріалу та створила підґрунтя для сучасних досліджень у галузі зоогеографії, созології, моніторингу біорізноманіття та охорони природи. Представлена колекція є цінним джерелом для ретроспективного аналізу змін орнітофауни Середнього Придніпров'я, дозволяє простежити реакцію птахів на трансформацію ландшафтів і слугує основою для подальших досліджень у сфері збереження біорізноманіття.

Ключові слова: колекція, динаміка орнітофауни, природно-заповідний фонд, Середнє Придніпров'я, Національний науково-природничий музей НАН України.

¹Національний науково-природничий музей НАН України, вул. Богдана Хмельницького, 15, Київ, 01054, Україна; e-mail: tajkovaveta@gmail.com

²Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України, вул. Богдана Хмельницького, 15, Київ, 01054, Україна; e-mail: gleb.gavris@gmail.com

Тайкова С.: <https://orcid.org/0000-0001-9037-6471>

Гаврись Г.: <https://orcid.org/0009-0005-1109-6591>

Ornithological collections from the regions of National Nature Park «Nyzhniosulskyi» and Regional Landscape Park «Trakhtemyriv» in the collection of the National museum of natural history of the National Academy of Sciences of Ukraine

Tajkova S., Gavris G.

This article presents an analysis of 180 ornithological specimens representing 72 bird species collected within the boundaries of the modern Trakhtemyriv Regional Landscape Park and Nyzhniosulskyi National Nature Park. The materials are housed in the scientific collection of the National Museum of Natural History of the National Academy of Sciences of Ukraine and cover the period from 1908 to 1991. The most numerous species represented include *Emberiza schoeniclus* (24 specimens), *Emberiza calandra* (22), *Oriolus oriolus* (14), *Motacilla flava* (4), *Calidris alpina* (2), among others. The collection also contains six specimens of species listed in the Red Data Book of Ukraine, including *Gallinago media*, *Phalaropus lobatus*, *Sternula albifrons*, *Coracias garrulus*, *Charadrius hiaticula*, and *Mergus serrator*. Of particular scientific value are specimens collected prior to the creation of the Kaniv and Kremenchuk reservoirs, which allow for the reconstruction of historical faunal assemblages before anthropogenic landscape alteration. Noteworthy findings include *Emberiza leucocephalos*, a rare species for the region, as well as the oldest specimens dated to 1908. The analysis of the collection highlights the contributions of individual researchers – M. L. Klyestov, M. I. Holovushkin, S. D. Lubkin, Yu. M. Markovskiy, O. B. Kistiakivskiy, M. O. Osypova, P. O. Yezerskyi, H. H. Havrys, and others – to the formation of the museum's holdings. Their long-

term efforts ensured the representativeness of the material and laid the foundation for contemporary research in zoogeography, conservation biology, biodiversity monitoring, and nature protection. This collection serves as a valuable resource for the retrospective analysis of changes in the avifauna of the Middle Dnipro region, enabling studies of bird responses to landscape transformation and supporting further research in biodiversity conservation.

Key words: bird collection, avifauna dynamics, nature reserve fund, Central Dnieper region, National Museum of Natural History, NAS of Ukraine.

¹National Museum of Natural History, NAS of Ukraine, 15, Bohdan Khmelnytsky Str., Kyiv, 01054, Ukraine; e-mail: tajkovaveta@gmail.com

²Schmalhausen Institute of Zoology NAS of Ukraine, 15, Bohdan Khmelnytsky Str., Kyiv, 01054, Ukraine; e-mail: gleb.gavris@gmail.com

Tajkova S.: <https://orcid.org/0000-0001-9037-6471>

Gavris G.: <https://orcid.org/0009-0005-1109-6591>

Вступ

У Середньому Придніпров'ї розташовані два важливі об'єкти природно-заповідного фонду – Регіональний ландшафтний парк «Трахтемирів» та Національний природний парк «Нижняосульський». Обидва створені на початку ХХІ століття з метою збереження унікальних природних комплексів, водно-болотних угідь та об'єктів історико-культурної спадщини. Території парків охоплюють ділянки з високою природоохоронною цінністю, зокрема як місця гніздування, міграцій і сезонного перебування птахів, у тому числі видів, занесених до Червоної книги України та міжнародних охоронних списків і конвенцій (Klestov et al. 2014; Derevska et al. 2018).

Вивчення орнітофауни цих регіонів має глибоке історичне підґрунтя, що передувало створенню парків. Польові дослідження, здійснені впродовж ХХ століття, лягли в основу фондової колекції Національного науково-природничого музею НАН України – найбільшої орнітологічної колекції в Україні, яка налічує понад 40 000 зразків і охоплює понад 950 видів птахів. До її складу входять тушки, кладки яєць та експозиційні зразки, зібрані провідними українськими орнітологами, серед яких М. О. Бурчак-Абрамович, О. Б. Кістяківський, В. Ю. Герхнер, П. К. Верещак, Ю. В. Костін, О. М. Пекло, М. І. Головушкін та ін. (Barabanova et al. 2019).

Метою роботи є узагальнення даних про птахів, зібраних у межах сучасних природоохоронних територій Середнього Придніпров'я, з акцентом на їх наукову, історичну та природоохоронну цінність. У центрі уваги зразки, зібрані у регіоні сучасного РЛП «Трахтемирів» та НПП «Нижняосульський», які мають не лише природоохоронну, а й історико-наукову цінність. Ця публікація продовжує серію досліджень, присвячених вивченню орнітологічної колекції Національного науково-природничого музею НАН України.

Матеріал

У межах планової інвентаризації орнітологічної колекції Національного науково-природничого музею НАН України (далі ННПМ) опрацьовано 180 екземплярів, що представляють 72 види птахів. Зразки походять із територій, які нині відносяться до Регіонального ландшафтного парку (далі РЛП) «Трахтемирів» та Національного природного парку (далі НПП) «Нижняосульський», включаючи окремі прилеглі пункти, де орнітологічні збори проводились ще до створення згаданих природоохоронних об'єктів. Зокрема, це села Ляшівка, Трахтемирів, Бучак (Черкаська область), місто Ржищів, села Великий Букрин, Малий Букрин, Ходорів (Київська область).

Польові дослідження, що лягли в основу цієї частини колекції, проводилися впродовж 1908–1991 років. Для аналізу використовувалися джерела різних періодів, що забезпечило комплексний підхід до опрацювання матеріалів. Латинські назви видів птахів у статті наведено відповідно до сучасної орнітологічної систематики (Gill et al. 2021). Видовий перелік подано в алфавітному порядку, а список із кількісними показниками – за спаданням. Повні етикеткові дані наведено лише для рідкісних видів і тих, що занесені до Червоної книги України. У тексті терміни «одиниця зберігання» (од. зб.), «колекційний екземпляр» (екз.) та «зразок» вживаються як синоніми.

Результати

Аналіз колекційних зборів птахів дозволив простежити внесок окремих дослідників у формування музейних фондів із конкретних локалітетів. У с. Трахтемирів та його околицях, що нині входять до складу РЛП «Трахтемирів», найбільша кількість екземплярів була зібрана М. І. Головушкіним (56 од. зб.) та М. Л. Клевсовим (46). Менші надходження здійснили М. О. Осипова (4), І. С. Леґейда (3), О. П. Данилович (1) та В. А. Коголь (1). У селах Великий Букрин, Малий Букрин та прилеглих

територіях усі 10 екземплярів належать до зборів М. Л. Клестова. У с. Ходорів та його околицях за різні роки матеріали надходили від М. Л. Клестова (8), М. І. Головушкіна (3), П. О. Єзерського (2), О. Б. Кістяківського (2) та М. О. Осипової (1). Із м. Ржищів походять екземпляри, зібрані П. О. Єзерським (2) та Ю. М. Марковським (2). У с. Бучак та його околицях усі 8 од. зб. належать С. Д. Лубкіну.

Окрему групу становлять матеріали з с. Ляцівка та прилеглих територій, що нині входять до складу НПП «Нижняосульський». Загалом із цієї ділянки до фондів надійшло 26 екз.: 13 од. зб. зібрав М. Л. Клестов, по 5 – М. І. Головушкін і М. О. Осипова, ще 2 – Г. Г. Гавриш.

У колекції також зберігаються значно давніші матеріали, зокрема зразки, датовані 1908 роком, зібрані П. О. Єзерським у м. Ржищів (*Vanellus vanellus*, *Upupa epops*) та в с. Ходорів (*Columba palumbus*, *Falco vespertinus*). Також присутній зразок невідомого колектора з м. Ржищів: *Vusephala clangula*, самка, інв. № 10441/13, здобутий 31.03.1912 р.

Експедиційні дослідження 1931–1948 років.

Перші систематичні збори птахів у досліджуваному регіоні здійснювалися до зарегулювання річки Дніпро. Ці зразки мають особливу наукову цінність, оскільки відображають стан орнітофауни до антропогенного втручання в природні ландшафти. У 1931–1948 роках польові дослідження проводили О. П. Данилович, С. Д. Лубкін, Ю. М. Марковський та О. Б. Кістяківський (рис. 1). Експедиції охоплювали околиці м. Ржищів, с. Трахтемирів та с. Ходорів. У результаті цих досліджень музейні фонди були поповнені 13 екз., серед яких: *Acrocephalus schoenobaenus*, *Alcedo atthis*, *Charadrius dubius*, *Tringa nebularia*, *Tringa ochropus*, *Turdus pilaris* (2), *Streptopelia turtur*.

Рис. 1. Колекційний екземпляр *Tringa nebularia* № 12932/69, кол. О. П. Данилович

Fig. 1. Collection specimen *Tringa nebularia* № 12932/69, coll. O.P. Danylovych

Окрему групу становлять екземпляри видів, занесених до Червоної книги України: *Coracias*

garrulus – інв. № 15538/69, самка, 10.08.1938, с. Бучак, р. Дніпро, колектор С. Д. Лубкін; *Charadrius hiaticula* – інв. № 12724/50, самець, 11.09.1931, та № 12725/51, самка, 14.09.1931, м. Ржищів, р. Дніпро, колектор Ю. М. Марковський; *Mergus serrator* – інв. № 16951/23, самка, 15.09.1948, та № 17093/24, самка, 15.10.1948, с. Ходорів, колектор О. Б. Кістяківський. Усі ці зразки є важливим джерелом для реконструкції історичної орнітофауни регіону до гідротехнічних змін.

Експедиційні дослідження 1974–1978 років.

Наступний етап зборів припав на період після завершення будівництва Канівського водосховища. Проект Канівської ГЕС було затверджено у 1962 році, будівництво тривало з 1964 до 1975 року. У процесі наповнення водосховища було затоплено близько двадцяти населених пунктів. Зарегулювання середньої течії Дніпра суттєво змінило екологічну ситуацію та природні умови кожного з утворених водосховищ, що, у свою чергу, вплинуло на фауністичні комплекси регіону. Це зумовило необхідність проведення спеціальних довгострокових досліджень на ділянках, які відіграють ключову роль для птахів, особливо під час міграцій. Ініціатором таких робіт виступив Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України, який організував низку стаціонарних орнітологічних пунктів на водоймах Дніпровського каскаду за участі науковців Відділу фауни і систематики хребетних (Klestov et al. 2014).

У дослідженнях на стаціонарі у с. Трахтемирів брали участь М. Л. Клестов, М. О. Осипова, Б. В. Сабієвський, О. В. Лепешков, М. І. Головушкін та І. С. Легейда. В результаті роботи стаціонару колекція поповнилася 128 зразками, що представляють 47 видів птахів. Найчисельніше представлені *Emberiza schoeniclus* (24 екз.) та *Emberiza calandra* (22). По 5 зразків наявні для *Emberiza citrinella* і *Saxicola torquata*; по 4 – для *Accipiter nisus*, *Calidris alpina*, *Calidris pugnax*; по 3 – для *Dendrocopos syriacus*, *Hirundo rustica*, *Lanius collurio*, *Panurus biarmicus*, *Riparia riparia*; по 2 – для *Anthus pratensis*, *Chlidonias hybrida*, *Dendrocopos major*, *Gallinula chloropus*, *Motacilla alba*, *Poecile palustris*, *Troglodytes troglodytes* та *Xenus cinereus*. По одному зразку представлено ще 27 видів, серед яких *Phalaropus lobatus* (самець, інв. № 28981/36, 13.09.1975, с. Трахтемирів) та *Gallinago media* (самка, інв. № 28997/38, 04.04.1975, околиці с. Трахтемирів) – обидва занесені до Червоної книги України.

Експедиційні дослідження 1982–1985 років.

Завершальний етап зборів у межах стаціонару «Трахтемирів» відноситься до 1982–1985 років. У цей період М. Л. Клестов та М. І. Головушкін проводили польові дослідження переважно в с. Трахтемирів та його околицях. У результаті фондова колекція поповнилася 11 екз., що належать до чотирьох видів: *Anthus cervinus* (1 екз.), *Dendrocopos syriacus* (1), *Oriolus oriolus* (8) та *Curruca nisoria* (1). На 1985 рік припадає завершення надходжень із цієї ділянки. Зібрані матеріали відображають динаміку орнітофауни в умовах суттєвих ландшафтних змін у регіоні сучасного РЛП «Трахтемирів» та прилеглих територій.

Експедиційні дослідження 1984–1991 років (с. Лящівка). Кременчуцьке водосховище, запроєктоване у 1949 році, було повністю заповнене до 1961-го. У його межах нині розташована низка об'єктів природно-заповідного фонду, зокрема НПП «Нижняосульський». Одним із ключових природоохоронних осередків є пониззя річки Сули, яке, попри масштабні гідротехнічні перетворення, зберегло виняткове біорізноманіття. Регулярне вивчення птахів розпочалося наприкінці 1970-х років зі створення орнітологічного стаціонару Інституту зоології НАН України в селі Лящівка Чорнобаївського району Черкаської області. Стаціонар функціонував понад 6 років, забезпечуючи цілорічні дослідження сезонних міграцій, гніздування та зимівлі птахів у межах Сульської затоки (Klestov et al. 2014; Klestov et al. 2016).

Матеріали зі стаціонару в с. Лящівка надходили до фондової колекції упродовж 1984–1991 років. За цей час фонди поповнилися 26 екземплярами, що представляють 15 видів птахів: *Oriolus oriolus* – 6 екз., *Motacilla flava* – 4, *Linaria cannabina* – 2, *Galerida cristata* – 2, *Motacilla alba* – 2, *Acrocephalus palustris* – 1, *Calidris alpina* – 1, *Coloeus monedula* – 1, *Emberiza leucocephalos* – 1, *Emberiza schoeniclus* – 1, *Garrulus glandarius* – 1, *Remiz pendulinus* – 1, *Sternula albifrons* – 1, *Tachybaptus ruficollis* – 1, *Tringa totanus* – 1. Серед них – зразок виду, занесеного до Червоної книги України: *Sternula albifrons*, самка, інв. № 39499/35, 20.07.1990, околиці с. Лящівка, колектор – М. Л. Клестов. Також заслуговує на увагу цікава знахідка *Emberiza leucocephalos*: самець, інв. № 38143/90, 28.03.1985, околиці с. Лящівка, колектори – М. Л. Клестов, М. І. Головушкін (рис. 2).

Рис. 2. Колекційний екземпляр *Emberiza leucocephalos* № 38143/90, кол. М. І. Головушкін, М. Л. Клестов

Fig. 2. Collection specimen *Emberiza leucocephalos* № 38143/90, coll. M. I. Golovushkin, M. L. Klestov

Обговорення

Матеріали, зібрані на територіях сучасних природоохоронних парків НПП «Нижняосульський» та РЛП «Трахтемирів», становлять унікальний пласт орнітологічної інформації, що охоплює понад вісім десятиліть спостережень. Завдяки широкому часовому діапазону та географічному охопленню, колекція дозволяє не лише ідентифікувати видовий склад птахів регіону, а й простежити довготривалі тенденції змін у фауні, спричинені антропогенними чинниками – зокрема гідротехнічними перетвореннями середньої течії Дніпра.

Особливу увагу заслуговують зразки рідкісних видів, таких як *Gallinago media*, *Phalaropus lobatus*, *Sternula albifrons*, які є індикаторами екологічного стану водно-болотних угідь. Їх наявність у колекції свідчить про історичну присутність цих видів у регіоні та дозволяє оцінити зміни ареалів у контексті сучасних екологічних викликів.

Важливим науковим надбанням є персоніфікований внесок дослідників, які протягом десятиліть здійснювали збори – їхня робота не лише зберегла біологічне різноманіття у вигляді музейних зразків, а й заклала основу для подальших досліджень у галузях фауністики, охорони природи та історії науки.

Систематичність зборів, охоплення різних сезонів та локалітетів, а також наявність етикеткових даних дозволяють використовувати колекцію як джерело для реконструкції екологічних умов минулого, аналізу змін у структурі популяцій та оцінки впливу людської діяльності на орнітофауну. Таким чином, фондові матеріали виступають не лише як об'єкт збереження, а й як джерело наукової інформації для реконструкції екологічних умов минулого.

Подяки

Автори щиро вдячні всім дослідникам, чия багаторічна праця, професіоналізм та відданість справі стали основою формування орнітологічної колекції Національного науково-природничого музею НАН України. Завдяки їхній наполегливості та турботі вдалося зберегти унікальні зразки, що мають наукову та культурну цінність. Автори щиро вдячні Миколі Леонардовичу Клецову за багаторічну співпрацю з Національним науково-природничим музеєм НАН України. Завдяки його дослідницькій діяльності фондова колекція музею поповнилася більш ніж 500 екземплярами птахів, які збагатили наукове надбання установи.

Декларації

Фінансування. Дослідження проведено в рамках планової наукової теми ННПМ НАН України з номером держреєстрації №: 0125U000218 (розділ 7: «Інвентаризація, каталогізація, реставрація і збереження експозицій, фондів колекцій та нових надходжень до відділу зоології ННПМ НАН України») та планової наукової теми Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України з номером держреєстрації №: 0124U000400 (розділ 2: «Становлення реценційної гніздової авіфауни та перспективи подальшого розвитку орнітокомплексів Лісової і Лісостепової зон України»).

BARABANOVA, V. V., KLOCHKO, H. V., MALIUK, A. Y., MANILO, L. G., MARTYNOV, A. V., PANKOV, A., PETRENKO, N., TAJKOVA, S., ULYURA, E. (2019) A brief review on the history of formation and composition of scientific collections of the Department of Zoology of the National Museum of Natural History, NAS of Ukraine. *Proceedings of the Zoological Museum*, 50, 50–69.

DEREVSKA, K. I., PYLYPCHUK, O. M., SPYTSA, R. O., SHEVELA, Yu. O. (2018) Trakhtemyriv Peninsula: research history, geological structure, modern issues of territory preservation. *Collection of Scientific Papers of UkrSGRI*, 3–4, 54–71.

GILL, F., DONSKER, D., RASMUSSEN, P. (2021) *IOS World Bird List (version 11.2)*. International Ornithologists' Union.

KLESTOV, M. L., GAVRIS, G. G., ANDRIIEVSKA, O. L. (2014) Rare and endangered birds of the lower reaches of the Sula River. *Bulletin of Cherkasy University. Series «Biological Sciences»*, 36(329), 35–41.

KLESTOV, M. L., HALCHENKO, N. P., PRIADKO, O. I., HEMIN, M. V., BASHTA, A.-T., NEKRASOVA, O. D. (2016) *Flora and fauna of the lower reaches of the Sula River*. Phytosociocenter, Kyiv. (in Ukrainian).

Дата надходження статті: 01.10.2025

Дата прийняття статті: 28.11.2025

Опубліковано: 17.11.2025